

mindez lédús paradicsommal, ropogós salátával, hagymával, ami mind-mind naponta frissen érkezik. Nyilvánvaló, hogy a saját ízlésedet Te ismered a legjobban. Ezért az a legjobb, ha Te mondd meg, hogyan kéred. Több uborkával vagy kevesebb hagymával? Nem probléma, csak szólj!

SYLVIA PLATHRÓL, TÖBB MEGKÖZELÍTÉSBN

1

Nem elég kortársnak lenni, hogy empátiát érezzünk valaki iránt. Bár személyesen sohasem találkoztunk, Sylvia Plath életének színhelyeit és számos ismerősét magam is ismertem, életünk szálai több ízben keresztezhették volna egymást, s korai, tragikus halála után nemegyszer vissza-visszatértem költészetéhez. Volt hozzá egy nagyon személyes indítékom is: hét éven át az enyém volt az a ház, abban a házban laktam Cambridge-ben (az Eltisley Avenue 55. szám alatt), ahol tízegynéhány évvel korábban, pontosan 1956 novemberétől 1957 júliusáig Sylvia Plath élt férjével, Ted Hughesszal. Ebben a házban Sylviáék boldogok voltak, akkor még inkább boldogok, bár lehet, hogy a későbbi széthúzás és összekülönbözés szelleme valamiképp ott maradt a falak közt, mert 1978-ban én is elváltam első feleségemtől, aki aztán újra férjhez ment, s ma is ott lakik a hajdani Plath–Hughes-házban...

De nemcsak a cambridge-i egyetem és a kertés-nyájas lakónegyed, Newnham

hangulatában osztozhattam volna és osztozom Sylviával. Ő már második évét töltötte Cambridge-ben (a Newnham College tagjaként), amikor én magyar menekült diákként Oxfordba érkeztem; 1957 tavaszán, amikor először látogattam át a Másik Egyetem városába, még megtalálhattam volna Ted Hughest is az „Anchor” nevű folyóparti *pubban*, ahol más ifjú írókkal és diákokkal ivott és beszélgetett, és később Londonban megismerhettem volna (ahogyan Siklós Istvánékon keresztül Olwyn Hughest, Ted nővérét is megismertem) Sylvia Plath-t is. 1960-ban jártam először az Egyesült Államokban, ahol a költőnő született, hogy aztán pár évre rá, 1964–65-ben annak a Bostonnak a tőzsomszédságában töltsék egy izgalmas évet, ahol ő is élt és járt pszichiátriai kezelésre. Emlékszem arra a Plath halála utáni epizódra, amikor egy londoni összejövetelen Ted Hughes összeverekedett David Wevill kanadai költővel (erről Siklós István számolt be egyszer elborult arccal; ő próbálta szétválasztani a verekedőket) – ehhez csak annyit kell hozzátenni, hogy Hughes és Sylvia Plath válásának

közvetlen oka az angol költő és Assia Wevill viszonya volt. Al Alvarezt, Plath egyik felfedezőjét és korai kritikusat 1962-ben ismertem meg, és jártam nála a Fellows Roadon, s később az ő drámai hangú cikke az *Observer*-ben hívta föl először figyelmemet az éppen elhunyt Sylvia Plath költészetére. Másrészről viszont – már évekel Sylvia halála után – lehet, hogy egy nem túl jó fordítással, én serkentettem Ted Hughest, hogy Pilinszky Jánossal kezdjen foglalkozni,* később, mint tudjuk, Csokits János közreműködésével Hughes egész kötetnyi Pilinszkyt fordított angolra, beemelte Pilinszkyt az angol irodalmi tudatba.

2

Mindezek az összefonódások, kapcsolatok, megvalósult vagy lehetséges találkozások csak annyiban érdekesek, hogy a kívülállónál talán valamivel jobban értem nemcsak Sylvia Plath ellentmondásait, hanem azt a környezetet is, amiben mozgott, s az embereket, akiket meg akart magának nyerni vagy akikkel konfliktusba került. Sylvia Plath életét két elemi erejű, de ellentétes ambíció formálta s tette drámaian feszültté: egyrészt az amerikai úrilány szívós igyekezete, hogy sikere legyen, hogy az a társadalom, amelynek értékeit színleg elfogadta, őt teljesen, maradéktalanul befogadja (ez tudatalattijában az „Anyá” elvárásaival azonosult), másrészről pedig az apját vesztett árva sebeinek felkaparása, nyilvános mutogatása és lírai ráolvasással gyógyítása (vagyis az „Apa” visszaszerzése, illetve a hozzá való szimbolikus visszatérés a költészetten keresztül). Ha úgy tetszik, két *Sylvia* harcol egymással harmincegy éven át, a HAZÁRT LEVELEK (LETTERS HOME) életvi-

dám, energikus, optimista szerzője és az ARIEL-versek mélyen neurotikus, félelmeiktől gyötört, szüntelen titkos összefüggéseket fürkésző, halált szimatoló költője. A valódi Sylvia a két véglet között ingadozott, egyre sűrűbben s mind félelemesebben gyakorolva az önmegsemmisítő monómánia teátrális gesztusait.

De az „önmegvalósítás” tragédiájának volt egy olyan felvonása, amikor a hősnő még úgy érezhette, hogy képes visszaszerelni az elvesztett apát, és ugyanakkor írói sikerei is legyenek, a társadalom „befogadja”. Ilyen volt a Ted Hughesszal való házasság első pár éve, amikor Sylvia Plath testi-lelki egyetértésben próbált élni nagy formátumú és rendkívüli tehetségű férjével, miközben néhány igen jó verset is írt. Az „is” itt fontos, mert kifejezi Plath akkori helyzetét – noha a költőházaspár 1956 és 1961 között a legfontosabbnak az írást tartotta, Sylvia akkori életének központi értelme mégiscsak a házastársi és anyai szerep kellett hogy legyen. Más kérdés, hogy mivel teljesen ki akarta sajátítani a yorkshire-i óriást (akinek fizikuma kissé a Majakovszkijéra emlékeztet), bizonyos értelemben magának állított csapdát beteges féltékenységgel. Anne Stevenson kitűnő Plath-életrajzából, a BITTER FAME-ból* (KESERŰ HÍRNÉV) tudjuk, mennyire próbált Ted Hughes eleinte alkalmazkodni nemcsak Sylvia igényeihez és szeszélyeihez, hanem még Hughes barátait elidegenítő viselkedéséhez is, de: akinek elviseléséhez *ennyi* figyelem, türelem és megértés szükséges-tetik, azt az egészséges szervezet előbb-utóbb megpróbálja kijátszani.

Elkerülhetetlen volt tehát a Hughes-Plath-házasság felbomlása? Két ilyen erős alkotó egyéniség esetében, ahol az egyik fél szinte nem hajlandó kompromisszumra, azt kell mondanunk: igen. De ami

* A SZERELEM SIVATAGA fordítása, megjelent a *Tri-Quarterly* című amerikai folyóirat kelet-európai különszámában (1967).

* Megjelent 1989-ben New Yorkban és Londonban.

Sylvia-át illeti, még abban a látszólag önrömbölő (mert kapcsolatpusztító) magatartásban is van vagy volt bizonyos „ráció”, amivel férjét elidegenítette – démona akkor érvényesült igazán, legdrámább, legkeményebb verseit akkor írta, amikor már elszakította a fonalat, ami a pótapa-pótanya-szellemi társ, egyszóval „tökéletes férj” Ted Hugheshoz fűzte. Vagyis annak, hogy leginkább „önmaga” lehessen verseiben, az volt a feltétele, hogy maximálisan magányos legyen.* Ezt a rettentő dilemmát pedig csak az öngyilkosság oldhatta föl – legalábbis az adott monomániás sikeréhség kontextusában. Sylvia Plath két kicsi gyereket hagyott maga után és néhány félelmetesen tömör, végsőkéig lecsupaszított verset. Meg egy legendát, ami azóta is izgatja az angol-amerikai irodalmat.

Érdekes módon Sylvia tudta, milyen lehetőségeket tartogat magában. Naplójának egy 1957-es bejegyzése szerint: „*Démonom azt akarja, hogy ha nem leszek tökéletes, csak gyarló, sikoltozva elrohanjak. Azt akarja, hogy elhagyjam: olyan tehetséges vagyok, hogy tökéletesnek kellennem. Vagy semminek.*”** Tudta vagy legalábbis sejtette a démon erejét, de nem volt képes rá, hogy ellenálljon halálba csalogató szirénhangjainak. Harmincegy éves volt, amikor egy depresszió mélypontján öngyilkos lett.

3

Amikor több mint húsz éve először mélyedtem el Sylvia Plath verseiben, szinte mellbevágott az a hasonlóság, amit József Attilával véltem felfedezni. Attila anya-

komplexusának Sylvia Plath apaképzete felel meg. Mindkét esetben az „árvaság” mitizálódik és válik már-már elviselhetetlenné; József Attila (aki apját még eszmélőkora előtt elvesztette) az anya elvesztésének traumáját hordja magában és panaszolja teljes életében. Gondoljunk a KÉSEI SIRATÓ rejtett szerelmi vallomására, szemrehányásaira és átkozódására... Ez a hasadás talán még orvosolható lenne, ha akadna olyan asszony, aki vállalja a társ mellett az „anya” szerepét is. Ezt pontosan így fogalmazza meg Flórával egy szanatóriumi beszélgetésben: „*Végül sikerült... megállapodnunk egymással: legyek (leszek) egy személyben meghalt édesanyja és hű feleség.*”* De ha talál is ilyen társat József Attila, nem képes már megfogni a kinyújtott kezét; ezt fogalmazza meg jelképesen az ÍME, HÁT MEGLELTÉM HAZÁMAT... befejező soraiban: „*legszebb a tél / annak, ki tűzhelyet, családot / már végképp másoknak remél*”.

Sylvia Plath esetében az apakomplexushoz érzésem szerint jelentősen hozzájárul a család német eredete – a második világháború idején ez olt életre szóló bűntudatot az akkor még gyerek Sylviába, aki egyébként lelkes amerikai patrióta – s ezt mélyíti el a tény, hogy Sylvia nyolcéves korában elveszti az apját. A huszonegy éves korban, 1953-ban megkísérelt öngyilkossághoz (noha később Sylvia ebbe is „az apához való visszatérést” olvassa bele) még tudatosan nincs köze az apakomplexusnak; ez inkább abból a csalódásból következik, hogy Sylvia úgy érzi, képtelen megfelelni a magáról alkotott ideális képnek. Viszont, mint már korábban jeleztük, a Ted Hughesszal való házasság egyik bevallott eleme az, hogy Ted nemcsak „*kedves, becsületes és... zseniális*”, hanem „*valahogy még azt a roppant, szomorú úrt is be tudja tölteni, amit amiatt érzek, hogy*

* Így tehát bizonyos értelemben igazat mond, amikor 1962 novemberi levelében, aminek részletét közöljük, magát „boldognak” mondja – de ez csak a művész, nem az ember boldogsága

** Idézi Anne Stevenson: BITTER FAME. London, Penguin Books, 1990. 115. o.

* Illyés Gyuláné JÓZSEF ATTILA UTOLSÓ HÓNAPJAI. RÓL. Budapest, 1987. 94. o.

nincs apám”.* De a Plath apa már a házasság boldogabb periódusában megjelenik – először mint a „kolosszus”, egy roppant szobor, később mint a Tenger Nagy Öregje vagy a „Méhész” (ti. Otto Plath rovarvartannal foglalkozott, s írt egy könyvet a méhekről); de az apamotívum akkor jelentkezik teljes intenzitással, amikor a Ted Hughesszal való szakítás után életbevágóan fontos bűnbakot találni a történetekért. A bűntudat transzferenciája az Apa teljes mitologizálását eredményezi – így lesz a „Papából” végül rettegett, szadista náci. Ahogy Helen McNeil írja, éppen a PAPA (DADDY) című híres vers kapcsán: „...az elhagyott gyermek közvetlen irracionális dühét olyan tulajdonságokká formálja, amelyeket az tárgyának tulajdonít; ha a PAPA meghalt, és ezzel engem ennyire megbántott, akkor gazember kell, hogy legyen – mindenki más is gyűlöli.” A vers az apa német származását, illetve az általa beszélt németet használja kiindulópontnak az első általánosításhoz: „Az hittem, minden német te vagy”, majd a gyerek alárendelt helyzetét arra használja, hogy magát a zsidókkal azonosítsa: „a Tarot kártyáimmal... lehet, hogy kicsit zsidó vagyok”. Innen a vers logikája tovább mitizálja a halott apát, amíg el nem jut a „Meinkampf-tekintetű fekete ruhás férfi” alakjához.** Persze ez az exor-

cizmus nemcsak a rég eltemetett apának szól, hanem a nemrég kiűzött („megölt”) férjnek, Ted Hughesnak is, ezért mondhatja a PAPA utolsó előtti versszakában Plath: „Ha megöltem egy férfit, megöltem kétőt...” Hiába próbálják a feministák kisajtítani Sylvia Plath-t egy olyan nem egyszerűen veszélyes, de alapjában hamis mitologizálás jegyében, amit a PAPA következő sora fejez ki: „Minden nő egy faszisztát imád” – az életút és a plathi költészet tanulmányozójának számára világos, hogy bármilyen szuggesztív legyen is Plath költői nyelve, itt már tudathasadásos képzetekkel állunk szemben. S hogy visszatérjünk a József Attilával való összevetéshez: míg a magyar költőnél az utolsó versekben a tudatalatti tartalmak csodálatos művészi megfogalmazása racionalizáló irányú, ésszel igyekszik megfogalmazni valami nehezen megfogható, addig Sylvia Plathnál azt látjuk, hogy átadja magát irracionális kényszerképzeteinek, mítoszokat épít csalódásaiból és emberi kapcsolatainak kudarcából. Művészi teljesítményként ez is jelentős, de modellnek alkalmatlan. Nem a gyógyulást szolgálja, hanem a démont. S a démon végcélja az örület.

Gömöri György

* Sylvia Plath: LETTERS HOME. London, 1975. 289. o.

** Sylvia Plath: ARIEL. London, 1965. 54–56. o.